

УДК 316. 654:329. 1. /6(476)

СВІТЛАНА ХАМУТОВСЬКА,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу політичної соціології та соціології права Інституту соціології Національної академії наук Білорусі, Мінськ

Політико-ідеологічні преференції населення Республіки Білорусь: соціологічний аналіз

Анотація

На базі аналізу результатів репрезентативних соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології Національної академії наук Білорусі у 2012 році, виявлено основні політико-ідеологічні преференції громадян Республіки Білорусь залежно від соціально-демографічних характеристик. Встановлено, що понад половину респондентів мають доволі чітко виражену ідеологічну ідентифікацію, при цьому найбільша кількість прихильників спостерігається у соціал-демократичних, ліберально-демократичних і комуністичних політико-ідеологічних течій. Визначено наявність/відсутність впливу різних політико-ідеологічних преференцій опитаних на підтримку ними тих чи інших політичних партій, громадських організацій та об'єднань у політичному полі Республіки Білорусь. Проаналізовано взаємозв'язок між політико-ідеологічними преференціями соціальних груп і їхніми уявленнями про демократію та громадянське суспільство.

Ключові слова: *політико-ідеологічні преференції населення Білорусі, політичні партії, громадські організації та об'єднання Білорусі, уявлення про демократію і громадянське суспільство населення Білорусі*

Як відомо, у більшості сучасних демократичних держав, особливо транзитивного типу, до якого належить і Республіка Білорусь, значну увагу приділяють розвитку політичної системи. Невіддільною її складовою є наявність політичної ідеології, котра, ґрунтуючись на вираженні політичних інтересів різних індивідів, соціальних груп і спільнот, як правило, зумовлює політичні преференції, позиції й почасти політичну поведінку останніх, пропонує конкретний набір цінностей, що визначає їхні орієнтири та моти-

вацію в політичній сфері життєдіяльності. Політична ідеологія окреслює межі між учасниками політичних процесів, дає змогу громадянам персоніфікувати той чи інший політичний курс в особистості політичного лідера, програмі або платформі партії, політичного блоку, спілки, може впливати на вибір людьми організацій та груп у політичному полі для залучення до них як члена або “симпатика”, на формування громадянської ідентичності. Усе це робить актуальним виявлення політико-ідеологічних преференцій населення Республіки Білорусь як “молодої” демократичної правової держави шляхом звернення до даних соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН Білорусі 2012 року.

Можна погодитися з російським дослідником О.Ю.Мелешкіною, яка, розглядаючи політико-ідеологічні преференції як одну із основних складових політичних установок виборців, указує, що вони являють собою “спроби раціонального обґрунтування соціально-статусних диспозицій” та існують “у вигляді більш-менш цілісної системи цінностей, в яких відображається сутність суспільних проблем і способів їх розв’язання” [Мелешкіна, 2000: гл. 7, с. 181]. Раціональність у цьому разі полягає в тому, що індивід мінімізує зусилля на вибір гідного підтримки політичного суб’єкта на підставі симпатії до того політичного діяча або партії, чия ідеологія найбільшою мірою відповідає його політичним уявленням. Також наголошено на необхідності урахування впливу умов політичної соціалізації індивідів і типу політичної культури на політико-ідеологічні преференції.

Загалом така думка є характерною для представників раціонально-інструментального підходу до аналізу політичної поведінки. Так, американський економіст, політолог Е.Даунс писав, що орієнтація на ідеологію партії допомагає людям здійснювати електоральний вибір без ознайомлення з тими чи іншими політичними питаннями і проблемами [Downs, 1957: р. 113], тобто зменшує “витрати” виборця, пов’язані з участю у виборах до органів державної влади та управління. Крім того, Е.Даунс розробив “ліво-правий” континуум, “що являє собою одновимірне відображення ідеологічних преференцій виборців і кандидатів (партій)” [Ахременко, 2007: с. 49]. На 100-бальній шкалі дослідник розташував ідеологічні позиції від край лівих (близьких до 0) до край правих (близьких до 100). Як шкалоутворювальну ознаку було запропоновано співвідношення частки приватних і державних структур у соціально-економічній життєдіяльності суспільства. Завдяки цій шкалі виборці мали відповісти на запитання: “З якого сектору Ви хочете одержувати товари або послуги (і те, і інше — в широкому сенсі слова) — з приватного чи державного?” [Ахременко, 2007: с. 49]. Край ліві погляди характеризуються високою підтримкою державної участі в справах суспільства, край праві — сприйняттям держави як “нічного сторожа”. При цьому “ліво-правий” континуум дає змогу отримати “сумарну міру відповідей на окремі запитання політичного порядку денного, позиціонування в ширшому спектрі політичних курсів” [Ахременко, 2007: с. 49]. У пропонованій моделі і кандидати, і партії орієнтуються на те, щоб набути чи зберегти контроль над урядом, що в більшості демократичних політичних режимів можливе в результаті перемоги на виборах. Тому кожен кандидат або політична партія прагне набрати на виборах максимальну кількість голосів, пропонуючи в перебігу передвиборчої кампанії свої програми, платформи.

Останні мають оцінити виборці в плані наближеності до їхньої власної політичної позиції. Тобто за 100-бальною шкалою кандидатам, партіям треба так розташувати свої пропозиції, щоб якомога більше ідеальних точок виборців (кращих політичних альтернатив, підтримка яких принесе виборцю найбільшу вигоду) опинилося ближче до них. Модель Е.Даунса побудована з урахуванням того, що ідеальні точки виборців розподілені за шкалою рівномірно, а відстань від позиції кандидата, партії до позиції виборця визначається “як модуль різниці координат” [Ахременко, 2007: с. 50].

Уявімо собі електорат, що включає 1000 виборців, чії ідеальні точки розподіляються за 100-бальною “ліво-правою” шкалою рівномірно, а також партію R і партію L . Остання є представником лівих поглядів і розміщує свою позицію в точці 30 ($L = 30$). Де буде розташована партія R , аби максимізувати кількість голосів електорату? Відповідно до моделі Е.Даунса близько до партії L , праворуч від неї ($R = 31$). Тоді в безпосередній близькості від партії R перебуватиме майже 70% виборців, тоді як поряд із партією L їх виявиться лишень 30%. Отже, партія R вигідно посідати позицію після того, як визначиться партія L , причому максимально близько до останньої.

Якщо припустити, що партія L зважить на тактику партії R , тоді вона позиціюватиме себе якнайближче до середини шкали. Так само зроблять обидві партії й у тому разі, якщо їм доведеться формулювати свої позиції одночасно, що, найчастіше, і відбувається в рамках реальних виборчих процесів. Саме з цієї причини, на думку Е.Даунса, наприклад, позиції Демократичної і Республіканської партій у США “іноді ледь розрізнявані, навіть для досвідченого спостерігача” [Ахременко, 2007: с. 50]. Російський політолог О.В.Попова вважає, що в сучасному політичному житті як європейських країн, так і пострадянських, зокрема Російської Федерації, “традиційні політичні актори — класи, партії, профспілки і навіть держави — відіграють дедалі меншу роль, зменшується вплив ідеології в партійному житті; більшість партій задля залучення прихильників стають “усеїдними”. Класичні партії, що спираються на чітко означені ідеологію та соціальний клас, дедалі частіше опиняються в лавах аутсайдерів, котрі не сподіваються на політичний успіх” [Попова, 2009: с. 145].

І справді, позиції низки політичних партій, включно з білоруськими, з приводу тих чи інших ідеологічних питань найчастіше виявляються не тільки схожими, а й спрямованими на врахування інтересів найрізноманітніших категорій населення, соціальних груп і спільнот (що особливо явно простежується у передвиборчих програмах). Відомо, що ідеологічні відмінності політичних партій, як і політико-ідеологічні преференції їхніх прихильників, незрідка втрачають свою значимість мірою ускладнення соціальної структури і розвитку демократичного політичного режиму, що, власне, і відбувається впродовж кількох останніх десятиліть у Білорусі. Так, якщо у 50–60-х роках ХХ століття можна було говорити про більш-менш строгу відповідність тієї чи іншої ідеології певній соціальній групі (“класовість” ідеології), то від 1970-х років ХХ століття (переважно у США, Великій Британії, Західній Німеччині, Франції, а потім і в інших країнах) цей взаємозв'язок починає набувати умовного характеру, позиція громадян з низки проблем дедалі частіше опосередковується не їхньою належністю до класу, великої соціальної групи, не груповим сприйняттям політичної дійс-

ності, а індивідуалізацією політичної свідомості [Dalton, 1988: р. 201]. Так, російський дослідник С.Н.Пшизова вказує, що “зміна соціальної структури суспільства (кліважів), ослаблення класових й ідеологічних ідентифікацій призводить до вивільнення дедалі більшої кількості виборців з кайданів апріорних групових політичних орієнтацій. Сфера гарантованої партійної лояльності різко звужується. Дедалі більше людей у західних демократіях стають незалежними у своїх політичних симпатіях, бо воліють діяти на політичній сцені індивідуально” [Пшизова, 2009: с. 112]. При цьому також не слід забувати, що “за сучасних умов будь-яка ідеологічна течія містить положення, які імпонують найрізноманітнішим класам, стратам і соціальним групам, що створює умови для їхнього ідеологічного консенсусу” [Попова, 2001: вып. 5, с. 174].

Унаслідок цього цілком закономірно, що в Білорусі політична ідентифікація більш імовірна на базі політичної ідеології, адже для опитаних громадян цінність становлять не самі політичні партії та їхні лідери як політичні суб’єкти, що зосередили в собі певний політичний смисл або зміст, а радше їхній репрезентативний бік, що почасти втілюється в ідейно-політичній складовій. Наприклад, комуністи в Білорусі впродовж тривалого історичного періоду зберігають певну групу своїх прихильників, і навіть, незважаючи на поділ їх на дві партії на деякий час, кількість прихильників їхньої вихідної ідеологічної орієнтації стабільна, що забезпечує їм представництво у всіх скликаннях Національних зборів Республіки Білорусь. У результаті соціологічного дослідження, *репрезентативного для дорослого (16+) населення Білорусі за регіонами (шість областей та місто Мінськ), типами населених пунктів (місто/село), зонами (п’ять зон залежно від кількості населення), а також за статтю та освітою (дослідження проведено Інститутом соціології НАН Білорусі; методом анкетування у листопаді–грудні 2012 року, вибірка (випадкова маршрутна з перевіркою квот) становила 2084 особи)*, з’ясувалося, що 10,9% респондентів у відповідь на запитання “Ідеї яких політичних течій Ви поділяєте?” зазначили, що поділяють комуністичні ідеї.

Що стосується підтримки білорусами інших політико-ідеологічних течій, представлених, головню, в партійному спектрі, то слід зазначити, що доволі великою виявилася частка опитаних, котрі були прихильниками таких політичних ідеологій, як соціал-демократична (16,5%) і ліберально-демократична (15,6%), що набули в останні кілька десятиліть неабиякого поширення в багатьох країнах світу, особливо в тих, які проголосили себе демократичними правовими державами.

Менш популярними були такі політичні ідеології, як націонал-патріотична і консервативна: їхні ідейні установки були близькі відповідно для 6,3% і 5,6% опитаних. Останні місця посіли націоналізм, ідеї якого були привабливими для 2,8% респондентів, та анархізм, чії позиції виявилися прийнятними для 0,3% респондентів. Приблизно чверть опитаних (24,6%) не поділяли ідей і поглядів жодних ідейно-політичних течій, 14,3% вагалися з відповіддю на це запитання.

При цьому було виявлено, що серед респондентів, які сказали, що вони підтримують ідеї і програму Ліберально-демократичної партії та Білоруської партії “Зелені”, частка тих, хто поділяв ліберально-демократичні погля-

ди, була статистично вищою (69,6% і 63,5% відповідно), ніж стосовно прихильників будь-яких інших ідей. Серед тих, кому найближчими виявилися ідеї та програма Комуністичної партії Білорусі, частка тих, хто поділяє саме комуністичну ідеологію, також була статистично вищою, ніж у разі будь-яких інших (91,1%) ($\rho \leq 0,05$, перевірено за критерієм “кутове перетворення Фішера” (φ^*)). Позиції респондентів щодо підтримки інших офіційно зареєстрованих у Республіці Білорусь політичних партій залежно від їхніх політико-ідеологічних преференцій виявилися вельми розмитими; почасти це ще раз підтверджує, що ідеї та програма багатьох партій, які дотримуються різних політичних ідеологій, на думку опитаних із різними політико-ідеологічними поглядами, ледь ризняться.

Що стосується соціально-демографічних характеристик респондентів, то як ліберально-демократичні свої ідеологічні преференції позначили переважно опитані віком до 30 років ($31,1\% \pm 3,5\%$, $\varphi^* = 3,70$; $\rho \leq 0,001$). Крім того, що у групі “до 30 років” частка опитаних молодих людей із ліберально-демократичними поглядами була вищою ($\varphi^* = 6,62$; $\rho \leq 0,001$), у ній також була вищою частка молодих людей із націоналістичними поглядами ($\varphi^* \geq 2,08$; $\rho \leq 0,02$).

Респонденти у вікових когортах від 30 до 59 років і від 60 років і більше переважно не поділяли ідей жодних політичних течій ($31,0\% \pm 2,5\%$, $\varphi^* = 6,60$; $\rho \leq 0,001$ і $34,1\% \pm 4,3\%$, $\varphi^* = 4,54$; $\rho \leq 0,001$ відповідно).

Однак в групі “60 років і більше” частка тих, хто визначав свої ідеологічні преференції як соціал-демократичні, була меншою, а як комуністичні — вищою за інші (відповідно $\varphi^* = 2,28$; $\rho \leq 0,02$ і $\varphi^* = 4,65$; $\rho \leq 0,001$). Не дивно, що члени Комуністичної партії Білорусі також переважно мають “шановний” вік. Як зазначив перший секретар Центрального комітету КПБ І.В.Карпенко, в партії є “певний віковий дисбаланс. У нас дуже багато людей глибоко пенсійного віку, а молодих — близько 20%. Я не певен, що наявність великої кількості літніх людей — це якась проблема. Навпаки, представники старшого покоління, як показують всі дослідження, найбільш політично активні, вони несуть із собою досвід. Та й енергії багатьох із них позаздряють деякі молоді. Але, звісно, бажано, щоби середня вікова верства була ширшою” [Гигин, 2013: с. 3–4]. Він прямо вказав на те, що сьогодні КПБ необхідно “здійснити проривний стрибок у плані омолодження партійних лав, підтягти ідейних, переконаних людей”, котрі поділяють їхні програмні цілі, завдання, ідеологію. “Ідеться не лише про молодь віком до 31 року, а й про людей віком 40–50 років” [Гигин, 2013: с. 7].

Серед опитаних, що поділяють консервативні й націонал-патріотичні ідеї, статистичних відмінностей у частках за віковими групами виявлено не було.

Залежно від соціального статусу, до комуністичних поглядів тяжіли першою чергою респонденти з таким соціальним статусом, як незайняті пенсіонери (18,7%); до ліберально-демократичних — керівники вищої ланки (35,1%), підприємці, фермери, самозайняті (33,1%), службовці (спеціалісти виробничої сфери) (23,5%), домогосподарки (15,8%), учні, студенти (33, 2%); до соціал-демократичних — керівники середньої (37,5%) і нижчої (23,2%) ланки, службовці (спеціалісти невиробничої сфери) (28,7%),

службовці без фахової освіти (22,4%), робітники (17,0%), селяни, робітники сільського господарства (14,8%), військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів (31,9%), зайняті пенсіонери (20,1%).

Що стосується відмінностей за статтю в орієнтаціях опитаних на ту чи іншу політичну ідеологію, то вони були значимими тільки для тих, хто підтримував анархізм і націоналізм. Зокрема слід зазначити, що серед чоловіків частка тих, хто поділяє погляди анархістів (0,6%), була вищою, ніж серед жінок (0,2%) ($\varphi^* = 1,696, \rho \leq 0,05$). Також серед чоловіків частка прихильників поглядів націоналістів (4,4%) була вищою, ніж серед жінок (2,4%) ($\varphi^* = 2,552, \rho \leq 0,01$).

Ладні були вважати себе ліберал-демократами (19,5% \pm 2,0%) і соціал-демократами (20,8% \pm 2,0%) головно городяни (серед респондентів, які мешкають у місті, частки їх були вищими й становили відповідно $\varphi^* = 2,00; \rho \leq 0,03$ і $\varphi^* = 2,56; \rho \leq 0,01$). Позиції націоналізму (4,6% \pm 1,8%), навпаки, виявилися більш прийнятними передусім для сільських жителів (серед респондентів, які мешкають у селі, частка тих, хто поділяє націоналістичні погляди, була трохи вищою й становила $\varphi^* = 1,81; \rho \leq 0,04$). Щодо інших позицій статистично значимих відмінностей не виявлено.

Крім того, в перебігу соціологічного дослідження, здійсненого раніше, з'ясувалося, що всі політичні партії Республіки Білорусь як головні представники різних політико-ідеологічних течій мали мізерну підтримку та довіру громадян. Приміром, згідно з результатами репрезентативного республіканського моніторингу громадської думки, проведеного Інститутом соціології НАН Білорусі у квітні–травні 2012 року (вбірка становила понад 2090 осіб у всіх областях Білорусі та місті Мінську), у 2012 році їм довіряли 14,8% опитаних, а не довіряли — 35,9%. Відповідно, ідею виборів до парламенту за партійними списками підтримали лише 14,1% респондентів, 26,0% виступили проти, більшість — 58,7% — не мали певної точки зору з цього приводу (вагалися з відповіддю). Але якби найближчі вибори в парламент проводили за партійними списками, то 64,0% не знали, за яку партію вони б хотіли проголосувати, ще 23,6% проголосували би проти всіх. Отже, можна дійти висновку, що серед респондентів переважала негативна партійна ідентифікація, яка полягає в тому, що їм було легше визначитися стосовно того, яку партію вони ніколи не підтримають, ніж обрати партію, ідеї та програму якої вони потенційно готові підтримати на виборах. Це почасти пов'язано з тим, що кілька останніх років поспіль більшість політичних партій Білорусі демонстрували невисокі адаптивні здібності до мінливих умов життя.

Закономірно, що за результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН Білорусі в листопаді–грудні 2012 року, 75,7% і 11,0% респондентів відповідно не вважали і радше не вважали себе прихильниками певної політичної партії. В орієнтаціях тих, хто залічував себе до прихильників певної партії, залежно від підтримки тих чи інших політичних ідей статистично значимих відмінностей не виявлено, тобто частки їх приблизно збігалися. При цьому з використанням довірчого інтервалу (тобто з імовірністю 0,95, рівень значимості 0,05) було знайдено такі похибки для груп респондентів, які підтримують конкретні політичні

ідеології і вважають себе прихильниками політичних партій: ті, хто поділяє анархічні ідеї, — $15,9 \pm 28,7\%$; симпатичні ліберально-демократичних ідей — $7,5 \pm 2,7\%$; прихильники комуністичних ідей — $9,5 \pm 3,7\%$; симпатичні консервативних ідей — $8,1 \pm 4,7\%$; прихильники націоналістичних ідей — $8,1 \pm 6,7\%$; прихильники націонал-патріотичних ідей — $9,3\% \pm 4,8\%$; симпатичні соціал-демократичних ідей — $5,7 \pm 2,3\%$.

Слід зазначити, що отримані дані вказують на певний політичний потенціал опитаних, що в даний час на практиці реалізується лише частково. Так, назагал відсоток білоруських громадян, які реально беруть участь в діяльності політичних партій, за результатами дослідження, ледь перевищує одиницю ($1,2 \pm 0,4\%$, $p = 0,05$). При цьому взагалі не було тих, хто брав участь в роботі партій, тільки серед опитаних з анархічними поглядами. На прикладі комуністичної партії вочевидь простежувалося, наскільки важливою є наявність політичного потенціалу: попри те, що серед опитаних найменша кількість людей відзначила, що бере участь в її діяльності на практиці ($0,4 \pm 0,8\%$), як згадувалося вище, саме ті, кому найбільшою мірою були близькі ідеї та програма партії комуністичної спрямованості, дотримувалися комуністичних поглядів, і саме серед симпатиків комуністичних переконань — поряд з прихильниками соціал-демократичних і націонал-патріотичних ідей (відповідно $55,2\%$ і $52,4\%$) — відсоток громадян, які стверджували, що вони беруть участь у виборах до парламенту Білорусі, був одним із найвищих ($52,9\%$), що пояснює факт присутності комуністів у Палаті Представників Національних зборів усіх скликань, на відміну від представників інших партій. Для порівняння: до нижньої палати парламенту п'ятого скликання, яка налічує 110 депутатів, у 2012 році пройшло 5 представників політичних партій — 1 від Білоруської аграрної партії, 1 від Республіканської партії праці і справедливості, 3 від Комуністичної партії Білорусі. До Палати представників четвертого скликання 2008 року було обрано 7 представників політичних партій, а саме 6 від Комуністичної партії Білорусі на чолі з її лідером Т.Г.Голубевою і голова Білоруської аграрної партії М.І.Русий [В новому парламенті, 2008]. У нижній палаті парламенту третього скликання працювали 12 партійців (1 від Ліберально-демократичної партії, 3 від Білоруської аграрної партії, 8 від Комуністичної партії Білорусі), другого скликання — 14 партійців (по одному від Партії народної згоди, Республіканської партії праці і справедливості, Ліберально-демократичної партії, 4 від Білоруської аграрної партії, 6 від Комуністичної партії Білорусі). Скориставшись термінологією американських політологів Г.Алмонда і С.Верби, зазначу, що серед опитаних, які поділяють комуністичні погляди, реальний і поведінковий потенціал стосовно підтримки політичної партії відповідної ідеологічної орієнтації доволі великою мірою збігаються і мають відкритий характер, що в ідеалі має сприяти зміцненню віри громадян у їхні політичні можливості. Як писали згадані автори у праці “Громадянська культура і стабільність демократії”, “якщо віра в політичні можливості людини час від часу не буде підкріплюватися, вона найімовірніше зникне” [Алмонд, 1992: с. 26]. Своєю чергою, з приводу цих видів потенціалів опитаних з іншими політико-ідеологічними перевагами можна погодитися з Г.Алмондом і С.Вербою, що “невідповідність між позиціями і поведінкови-

ми актами виступає як приховане ... джерело політичного впливу й активності” [Алмонд, 1992: с. 126].

Крім того, низький рівень залученості білоруських громадян до реальної діяльності політичних партій почасти пов'язаний із тим, що впродовж кількох останніх років для них головним ідентифікаційним чинником виступає не ідеологія, не партія, не держава, а сім'я. До прикладу, 2007 року 85% опитаних громадян нашої республіки різних майнових і соціальних статусів, політичних й ідеологічних преференцій ідентифікували себе саме із сім'єю (за даними репрезентативного республіканського моніторингу громадської думки, проведеного у 2007 році Інститутом соціології Національної академії наук Білорусі, вибірка – 2065 осіб). За результатами моніторингу громадської думки 2012 року, здійсненого Інститутом, 77,5% і 16,4% білорусів заявили, що вони відповідно часто або іноді переживають відчуття спільності із сім'єю, 61,4% і 29,5% – з друзями і знайомими. Для порівняння: відчуття спільності з людьми, близькими за політичними поглядами чи позицією, часто й іноді переживали відповідно 18,8% і 43,5%, з людьми тієї самої національності – 30,8% і 44,5%, з людьми свого покоління – 38,5% і 47,5%, з людьми, що живуть у тому ж місті або селищі, – 25,4% і 50,1%. Звідси можна бачити, що менш чітко в суспільній свідомості білорусів виражається цивілізаційно-культурна, національна і політична ідентифікація, що почасти дається взнаки на формуванні партійної, ідеологічної і громадянської ідентичності.

Крім роботи в рамках політичних партій активність опитаних із різними політико-ідеологічними преференціями певним чином виражалася також в інших формах участі/неучасті в суспільно-політичному житті країни. Так, приміром, найбільшу частку респондентів, які вказали, що вони взагалі не беруть участі в суспільно-політичному житті, закономірно становлять люди, котрі підтримують анархічну ідеологію (63,3%) і не поділяють жодних політичних поглядів (38,1%).

Також необхідно зазначити, що у 2012 році, незважаючи на те, що політична система Білорусі включає безліч різноманітних форм і способів участі громадян у політичному житті та управлінні державою, традиційно як основну форму такого роду практичної участі опитані білоруси з різними політико-ідеологічними преференціями виокремили участь у виборах Президента (62,0%), парламенту (42,2%), місцевих органів влади (47,4%). Цікавим фактом стало виявлене в частини громадян, які поділяють ідеологію анархізму, прагнення до участі у виборах Глави держави (36,7%) і органів місцевої влади (12,7%), а також до обговорення законопроектів (15,9%) і роботи в профспілкових організаціях (12,7%), хоча відомо, що до числа теоретичних положень цієї ідеології входить заперечення державного ладу, звільнення від усіх форм політичної влади тощо.

Крім того, найбільша кількість людей у рамках усіх категорій опитаних, вирізнених за політико-ідеологічною ознакою, сказали, що беруть участь в роботі профспілкових організацій (у середньому від 12% до 16%), а також у діяльності громадських організацій, рухів, фондів (у середньому від 6% до 11%). Стосовно зазначених неурядових структур преференції розподілилися так: громадяни, які поділяють комуністичні, ліберально-демократичні,

соціал-демократичні, націоналістичні, націонал-патріотичні погляди, були активно задіяні в роботі благодійних ($14,7 \pm 4,9\%$, $14,8 \pm 4,1\%$, $10,0 \pm 3,3\%$, $13,8 \pm 9,5\%$, $12,5 \pm 6,0\%$ відповідно), культурних ($11,5 \pm 4,4\%$, $10,4 \pm 3,5\%$, $9,5 \pm 3,2\%$, $17,2 \pm 10,6\%$, $13,2 \pm 6,2\%$ відповідно), молодіжних та дитячих ($9,4 \pm 4,0\%$, $17,1 \pm 4,4\%$, $11,2 \pm 3,5\%$, $18,8 \pm 11,1\%$, $15,6 \pm 6,7\%$ відповідно) і спортивних організацій ($8,2 \pm 3,7\%$, $10,9 \pm 3,6\%$, $9,5 \pm 3,2\%$, $23,0 \pm 12,3\%$, $14,3 \pm 6,4\%$ відповідно). Прихильники консервативних поглядів активно брали участь в діяльності екологічних ($11,1 \pm 6,0\%$), благодійних ($10,9 \pm 6,0\%$), спортивних ($10,5 \pm 5,9\%$) та релігійних організацій ($10,1 \pm 5,8\%$).

Зі сказаного вище бачимо, що при співвіднесенні основних положень конкретних політичних ідеологій із вибором їхніми прихильниками певних громадських організацій та об'єднань, де ті чи інші ідеї могли б повноцінно реалізуватися, виявляється деяка невідповідність. Наприклад, прихильники соціал-демократичної ідеології з її установками на підвищення якості життя, в тому числі шляхом створення ефективної системи соціального забезпечення, не виокремили як пріоритетну для себе участь в роботі ветеранських об'єднань, спілок інвалідів, жіночих організацій тощо. Знову ж таки простежується, за винятком позиції консерваторів, "стирання" відмінностей між прихильниками різних політико-ідеологічних поглядів у виборі громадських організацій та об'єднань для активної участі.

Цікаві дані були отримані при співвіднесенні результатів ідеологічної ідентифікації з відповідними уявленнями респондентів про демократію і громадянське суспільство. Більшість опитаних із різними політико-ідеологічними преференціями зазначили, що для них демократія — це, головним чином, свобода слова, преси, віросповідання, дотримання прав людини (у середньому від 40% до 60%).

При цьому прихильники ліберальної демократії ($48,3 \pm 7,3\%$), націонал-патріотичних ($49,2 \pm 11,8\%$) і соціал-демократичних ($44,4 \pm 6,8\%$) ідей зазначили також важливість розуміння того, що демократія, на їхню думку, має передбачати можливість для громадян брати участь в політичному житті країни ($p \leq 0,05$). Ці самі категорії опитаних (відповідно $46,3 \pm 7,1\%$, $45,6 \pm 11,4\%$, $41,9 \pm 6,6\%$) поряд із симпатиками комуністичних ($46,7 \pm 8,7\%$) і консервативних ($39,2 \pm 11,2\%$) політико-ідеологічних течій вважали демократію неможливою без рівності та соціальної справедливості. Своєю чергою, націоналісти ($15,5 \pm 10,1\%$), а також громадяни, які не поділяють жодних політичних поглядів ($12,9 \pm 3,1\%$), частіше, ніж ліберал-демократи, консерватори, націонал-патріоти і соціал-демократи, висловлювали переконаність в тому, що демократія, на їхню думку, неможлива без балачок і демагогії ($p \leq 0,05$). Крім того, порівняно з прихильниками комуністичних ідей, анархісти майже вдвічі менше говорили про те, що демократія — це стабільність і порядок (статистичні відмінності з респондентами, які підтримують комуністичні погляди, становили $\phi^* = 1,65$, $p \leq 0,05$).

Загалом у результаті дослідження сприйняття демократії як соціально-політичного явища з боку респондентів із різними політико-ідеологічними преференціями шляхом факторного аналізу (КМО = 0,763) можна ви-

окремити чотири основні фактори, між якими розподілилися виокремлені досліджуваними групами значення:

- 1) фактор негативного сприйняття (демократія — це безлад і некерованість; безвідповідальність, коли ніхто ні за що не відповідає; усе-дозволеність; балачки і демагогія);
- 2) фактор свободи і справедливості (демократія — це дотримання прав людини, свобода слова, преси, віросповідання; рівність і соціальна справедливість; стабільність і порядок);
- 3) фактор участі (демократія — це можливість для громадян брати участь в політичному житті країни; виборність посадовців органів влади та управління; активний розвиток партій, громадських організацій, рухів);
- 4) фактор плюралізму (демократія — це наявність політичної опозиції; конкуренція в політиці; самостійність законодавчої, виконавчої і судової влади).

Якщо за кожним фактором побудувати індекси, то середні значення останніх для кожної аналізованої групи можна подати у вигляді графіка (рис. 1).

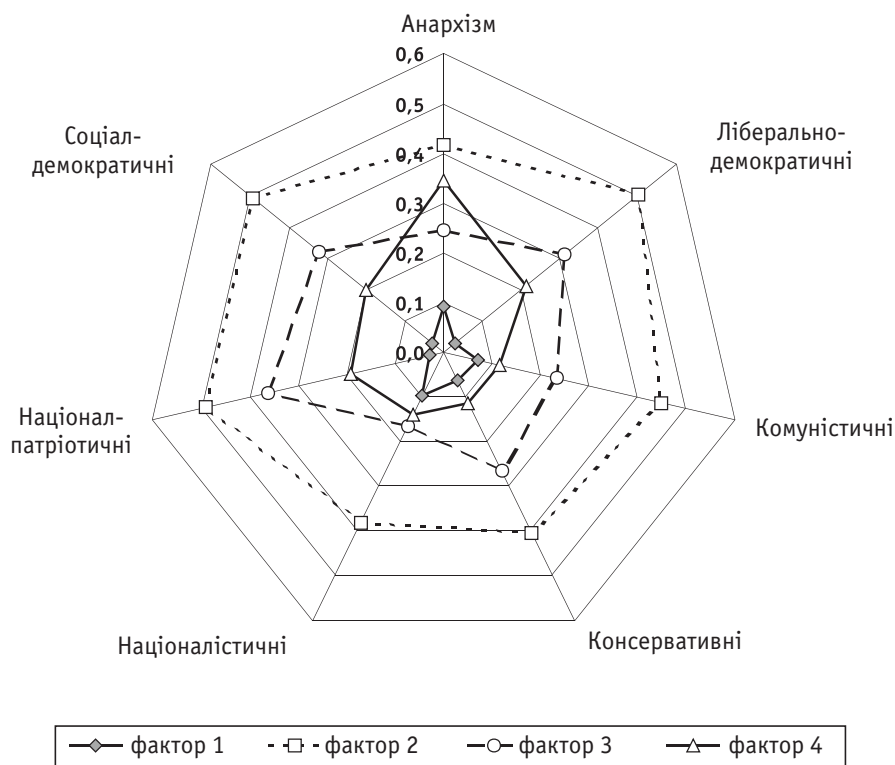

Рис. 1. Середні значення індексів за кожною розглядуваною групою

Що стосується громадянського суспільства, то опитані з різними політико-ідеологічними преференціями схарактеризували його передусім як су-

спільство, підґрунтям якого є свобода особи, слова і забезпечення прав людини (в середньому від 62% до 84%; група з ліберально-демократичними поглядами — $\varphi^* = 8,02, \rho \leq 0,001$; з комуністичними поглядами — $\varphi^* = 5,06, \rho \leq ,001$; з консервативними поглядами — $\varphi^* = 2,57, \rho \leq 0,01$; з націонал-патріотичними поглядами — $\varphi^* = 2,18, \rho \leq 0,02$; із соціал-демократичними поглядами — $\varphi^* = 4,69, \rho \leq 0,001$).

Залежно від належності опитаних до групи з конкретними політико-ідеологічними преференціями розподіл решти статистично значимих позицій також можна подати як графік (рис. 2).

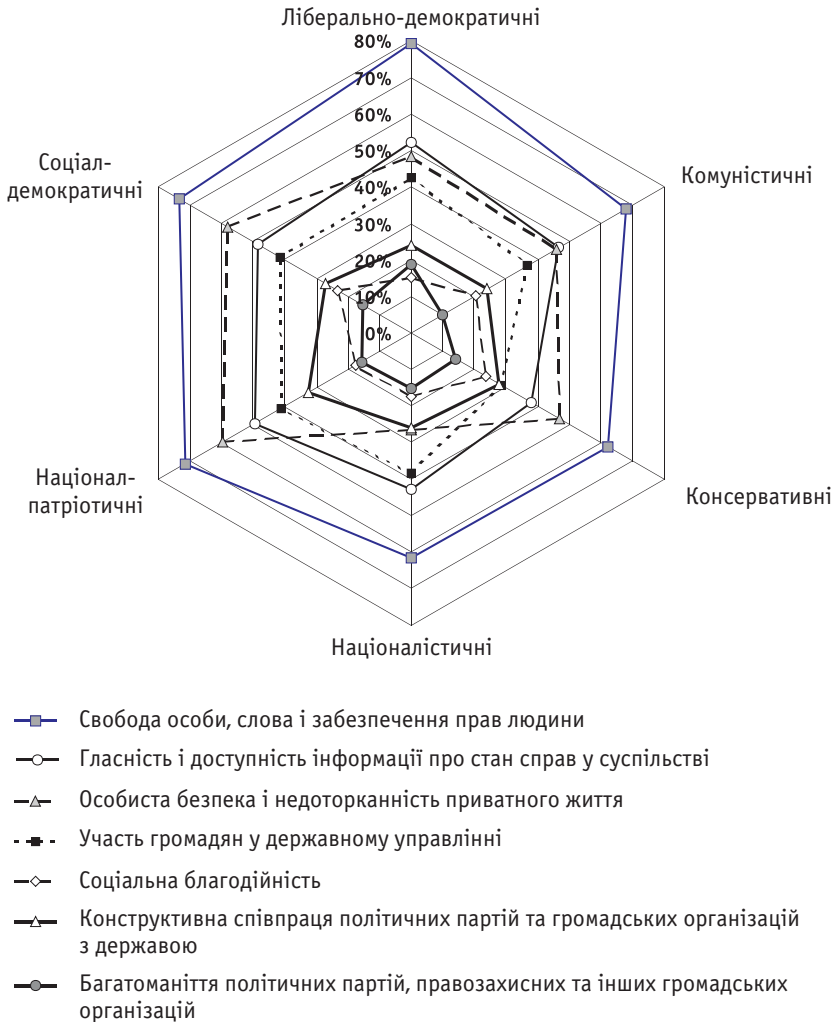

Рис. 2. Значення показників громадянського суспільства для кожної групи з певними політико-ідеологічними преференціями

Із графіка можна бачити, що, крім певною мірою властивої всім групам позиції “громадянське суспільство — це свобода особи, слова і забезпечення прав людини”:

- респонденти, які підтримують ліберально-демократичні ідеї, на друге місце поставили “гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві”, “особисту безпеку і недоторканність приватного життя” та “участь громадян у державному управлінні” ($\varphi^* \geq 5,50, \rho \leq 0,001$);
- для респондентів, які поділяють комуністичну ідеологію, на другому місці опинилися “гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві” та “особиста безпека і недоторканність приватного життя” ($\varphi^* \geq 2,15, \rho \leq 0,02$), на третьому — “участь громадян у державному управлінні” ($\varphi^* = 3,27, \rho \leq 0,001$);
- у респондентів з консервативними поглядами на друге місце вийшли “гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві” та “особиста безпека і недоторканність приватного життя” ($\varphi^* \geq 1,71, \rho \leq 0,05$);
- для націонал-патріотів друге місце за значущістю посіла позиція “гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві” ($\varphi^* = 1,83, \rho \leq 0,04$), третє — “особиста безпека і недоторканність приватного життя”, “участь громадян у державному управлінні” та “конструктивна співпраця політичних партій і громадських організацій з державою” ($\varphi^* \geq 3,14, \rho \leq 0,001$);
- респонденти, які підтримують соціал-демократичну ідеологію, на друге місце поставили “гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві” ($\varphi^* = 2,75, \rho \leq 0,01$), на третє — “особисту безпеку і недоторканність приватного життя” ($\varphi^* = 1,98, \rho \leq 0,03$).

Назагал такі погляди опитаних продемонстрували вельми адекватне розуміння сутності громадянського суспільства, наукові визначення якого вказують на те, що “це суспільство, в якому відбувається перехід основних владних функцій від держави до незалежних від влади громадських об’єднань, здатних створити необхідні умови для реалізації прав і свобод громадян, самоорганізації особистості, реалізації її законних інтересів і найважливіших потреб, зростання громадянської культури та самодіяльності” [Котлярів, 2007: с. 7]. Зі сказаного випливає, що невіддільним структурним елементом громадянського суспільства є саме множина громадських організацій та об’єднань.

Таким чином, підсумовуючи, можна сформулювати певні висновки. По-перше, незважаючи на те, що в багатьох державах Центральної і Східної Європи, які проголосили себе демократичними або “транзитивними” щодо демократичного політичного режиму, роль традиційних “маркерів” для формування й розвитку політичної ідентичності, до яких, крім інших, належать і політичні ідеології, знижується; у Білорусі понад 50% респондентів мають доволі чітко виражену ідеологічну ідентифікацію, на відміну, скажімо, від ідентифікації партійної. При цьому найбільша кількість прихильників спостерігається у соціал-демократичних, ліберально-демократичних і комуністичних політико-ідеологічних течій. Також у політичній свідомості громадян поступово вкорінюються ідеї та цінності націонал-патріо-

тичної й консервативної ідеології. По-друге, найбільший політичний потенціал із частковою його реалізацією на практиці мають опитані, котрі визначають свої політико-ідеологічні преференції як комуністичні. По-третє, упродовж останніх кількох десятиліть у Білорусі спостерігається посилення соціальної ідентифікації громадян, переважно із найближчим оточенням (сім'єю, друзями тощо), поряд з ослабленням ідеологічних, партійних і громадянських ідентифікацій. По-четверте, як і раніше, громадяни з різною ідеологічною позицією беруть участь у суспільно-політичному житті країни у традиційні інституціональні та формалізовані способи, а саме шляхом виборів до органів державної влади та управління посадових осіб. У визначенні громадських організацій та об'єднань для активної участі суттєвих відмінностей між прихильниками різноманітних політико-ідеологічних поглядів, за винятком позиції консерваторів, не виявлено. Утім, слід зважати на той факт, що кількість опитаних, котрі відзначили свою участь в роботі громадських організацій, об'єднань і фондів, більш як удвічі перевищила число опитаних, які вказали на свою участь в діяльності політичних партій. У сформованій ситуації однією з умов розвитку багатоманіття форм політичної участі має стати вдосконалення вживаних державою заходів, спрямованих на забезпечення ефективної взаємодії влади й індивідів, що дає змогу останнім максимально відкрито виражати їхні політичні інтереси, захищати права і свободи, здійснювати спільну діяльність; необхідні також розроблення і реалізація державної політики у сфері підтримки різноманітних громадянських ініціатив, внесення необхідних змін у законодавство, залучення громадськості до ухвалення політичних та інших суспільно значущих рішень, структурування політичного поля. По-п'яте, при визначенні сутності понять “демократія” і “громадянське суспільство” назагал було встановлено подібність позицій майже всіх категорій опитаних, виокремлених за політико-ідеологічною ознакою, що є свідченням недостатньо чіткого засвоєння індивідами основних наборів цінностей і установок, властивих кожній конкретній політичній ідеології. По-шосте, соціально-демографічні характеристики опитаних (вік, соціальний статус, тип населеного пункту проживання) деякою мірою впливають на їхнє політико-ідеологічне самовизначення, вибір політичних цінностей і установок.

У статті було виявлено головні політико-ідеологічні преференції населення Республіки Білорусь і досліджено деякі особливості їхнього формування та розвитку. Однак політичні потреби та спосіб мислення сучасних людей, що впливають на концептуалізацію політичного вибору, в тому числі на визначення пріоритетних політичних ідей, сконцентрованих у тій чи іншій політичній ідеології, не будучи статичними, можуть суттєво впливати на різноманітні аспекти життєдіяльності індивідів, соціальних груп, спільнот, соціуму, що вимагає проведення подальших наукових розробок з даної теми, особливо спрямованих на вивчення взаємозв'язку між політико-ідеологічними преференціями громадян транзитивних держав і становленням їхньої громадянської ідентичності, а також взаємозв'язку політико-ідеологічних преференцій людей та їхніх внутрішньо- і зовнішньополітичних орієнтацій.

Джерела

Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г.Алмонд, С.Верба // Политические исследования. — 1992. — № 4. — С. 122–134.

Ахременко А.С. Пространство электорального выбора: модели и концепции (часть первая) / А.С.Ахременко // Вестник МГУ. — 2007. — № 1. — С. 45–55 (Серия 12: Политические науки).

В новом парламенте Беларуси лишь семь представителей политических партий [Электронный ресурс] // Информационно-справочный портал Беларуси. — 2008. — Режим доступа: <http://www.interfax.by/news/belarus/46553>.

Гигин В. Игорь Карпенко: “Горжусь высоким званием коммуниста” / В.Гигин // Беларуская думка. — 2013. — № 1. — С. 3–11.

Котляров И.В. Политические партии Беларуси как важнейшие структурные элементы гражданского общества / И.В.Котляров // Ишпокрена. — 2007. — № 2 (7). — С. 5–17.

Мелешкина Е.Ю. Российский избиратель: установки и выбор / Е.Ю.Мелешкина // Первый электоральный цикл в России (1993–1996 гг.) / Общ. ред.: Е.Ю.Мелешкина, В.Я.Гельман, Г.В. Голосов [и др.]. — М., 2000. — Гл. 7. — С. 177–211.

Попова О.В. Особенности политической идентичности в России и странах Европы / О.В. Попова // Политические исследования. — 2009. — №1. — С. 143–157.

Попова О.В. Социально-демографические факторы политической идентичности / О.В.Попова // *Miscellanea humanitaria philosophiae*. Очерки по философии и культуре. К 60-летию профессора Ю.Н.Солонина. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. — Вып. 5. — С. 170–184 (Серия: “Мыслители”).

Пшизова С.Н. От “гражданского общества” к “сообществу потребителей”: политический консьюмеризм в сравнительной перспективе / С.Н.Пшизова // Политические исследования. — 2009. — №1. — С. 100–117.

Dalton R.J. Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France / R.J.Dalton. — Chatham: Chatham House Publishers, 1988.

Downs A. An Economic Theory of Democracy / A. Downs. — New York: Harper, 1957.